

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΘΗΤΕΙΑ

ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΘΗΝΑ 2002

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ - ΖΑΧΟΥ

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ
ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ:
ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
(1992-2001)

Εισαγωγικά

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, στα μαθήματά του για τη Λαϊκή Τέχνη στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ο καθηγητής Μιχάλης Γ. Μερικλής μας δίδαξε, ότι "στο κοστούμι αντικαθρεφτίζεται όλος ο πολιτισμός μιας εποχής"¹, προσκαλώντας και οδηγώντας μας, τους φοιτητές, βοηθούς και συνεργάτες του, τότε, σε νέες ελκυστικές λαογραφικές αναζητήσεις, που έμελλαν στη συνέχεια να δώσουν καλούς καρπούς.

Με την εποπτεία του άρχισαν να εκπονούνται οι πρώτες, στην Ελλάδα, διδακτορικές –και επί υφηγεσία– διατριβές², αλλά και μικρότερες μονο-

1. Βλ. και Μ. Γ. Μερικλή, Σημειώσεις Λαογραφίας, Τεύχος Θ' Λαϊκή Τέχνη (Δεύτερο Μέρος), Ιωάννινα 1981, σ. 27. Πρβλ. και Aileen Ribeiro, *The Art of Dress. Fashion in England and France, 1750-1820*. Yale University Press, New Haven και London 1995, σ. 3 (The Nature of Dress).

2. Υπενθυμίζω τη διδακτορική διατριβή της Άννας Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, Το γυναικείο παραδοσιακό κουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας, Αθήνα 1980, τη διατριβή επί υφηγεσία του Κων. Δ. Τσαγγαλά, Η γυναικεία κατασκευαστική ενδυμασία σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον. Ιωάννινα 1982 (και σε έκδοση του Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ., Αθήνα 1993), και τις διδ. διατριβές της Κωνσταντίνης Μπάδα-Τσομώκου, Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834. Ενδυματολογική μελέτη, Ιωάννινα 1983, και της Μαρίας Βρέλλη-Ζάχου, Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος, Ιωάννινα 1985 (και σε ανατύπωση, Ιωάννινα 1991). Προσθέτω και τη συναφή προς τις ενδυματολογικές αναζητήσεις διδ. διατριβή της Ευαγγελίας Δενδρινού-Καρακώστα, Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό (από τα μέσα του 19ου αι. έως την εποχή του μεσοπολέμου), Ιωάννινα 1989.

γραφίες και επιστημονικά άρθρα με θέματα ενδυματολογικά³ και, παράλληλα, να διδάσκεται η Ενδυματολογία, ως ο ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος, που εξετάζει την πολυδιάστατη, μορφολογική και κοινωνική παρουσία και λειτουργία των ενδυμάτων στον αρχαϊκό, τον παραδοσιακό αλλά και τον εξελιγμένο αστικό κόσμο.

Η Ενδυματολογία, από το 1978-79 ως το 1984-85, διδάχθηκε, θα έλεγα "πειραματικά", ως φροντιστηριακό μάθημα, στα πλαίσια των γενικών μαθημάτων Λαογραφίας⁴. Στο εξής, και μέχρι σήμερα (άνοιξη του 2001) διδάσκεται ως αυτοδύναμο μάθημα αναπτυγμένο σε επιμέρους αντικείμενα.

Στη δεκαετία του 1980 διδάχθηκαν τα θέματα: (α) "Υλικός λαϊκός πολιτισμός: Ένδυση και κοινωνία"⁵ (β) "Ιστορική εξέλιξη του κοστούμι από την αρχαιότητα ως τον 20ό αιώνα" και (γ) "Μορφολογική και κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς"⁶.

Στη δεκαετία του 1990 τα θέματα διαμορφώθηκαν ως εξής: (α) "Ενδυματολογία I: Ιστορική εξέλιξη του κοστούμι από την αρχαιότητα ως τον 20ό αιώνα", (β) "Ενδυματολογία II: Η ελληνική ενδυμασία. Μορφολογία και κοινωνική λειτουργία" και (γ) "Ενδυματολογία III: Η έρευνα του ενδύματος. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διασωστικό έργο"⁷.

Επίσης η κοινωνική παρουσία των ενδυμάτων αποτέλεσε μέρος της διδασκαλίας των μαθημάτων με τους θεματικούς τίτλους: "Η υλική ζωή στην παραδοσιακή κοινωνία", "Μορφές της υλικής ζωής στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία" και "Υλική ζωή και κουλτούρα στην παραδοσιακή κοινωνία"⁸.

3. Βλ. ενδεικτικά: Κων. Μπάδα -Τσομώκου, "Η συμβολική σημασία της γυναικείας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας", Δωδώνη, 6(1977), σ. 377-396 και της ίδιας, Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής-νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικό, ιστορικό τους ισοδύναμο, Ιωάννινα 1993. Βασιλική Ρόκου, "Le costume de mariage à Meisano (Ambrin-Ιταλίας)", Bulletin Bibliotecae Romanae, VIII (XII), Seri nova (Freiburg 1980-81), σ. 133-146. Κωνστ. Δ. Τσαγγαλάς, Μια παλιότερη μορφή της γυναικείας παραδοσιακής ενδυμασίας γύρω στα 1900. Λειτουργία, εξέλιξη, εγκατάλειψη, Ιωάννινα 1986. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, "Ένδυμα και διαφήμιση στη Ζάκυνθο κατά το χρονικό διάστημα 1877-1911", Δωδώνη, 15: 1(1986), σ. 143-168, και της ίδιας, Τα τσαρούχια και οι τσαρούχιαδες στην Ήπειρο. Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής υπόδησης. Έκδοση Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος, Ναύπλιο 1991, κ. ά.

4. Από τη βοήθη -τότε- κ. Κ. Μπάδα-Τσομώκου, και την επιστ. συνεργάτιδα κ. Μ. Βρέλλη-Ζάχου.

5. Από την ανακληρωτέα καθηγήτρια, σήμερα, κ. Κ. Μπάδα-Τσομώκου.

6. Τα θέματα (β) και (γ) από την επιγραφόμενη, σήμερα, επίκουρο καθηγήτρια, Μ. Βρέλλη-Ζάχου.

7. Τα τρία αντικείμενα διδάχθηκαν από τη Μ. Βρέλλη-Ζάχου.

8. Διδάχθηκαν από την κ. Κ. Μπάδα-Τσομώκου.

Μια νέα αναδιάρθρωση της ύλης επιχειρείται (από την επιχειρημένη κατά το τρέχον παν. έτος (2000-2001). Διδάσκονται τα αντικείμενα: (α) "Εισαγωγή στην Ενδυματολογία", (β) "Το εικαστικό κοστούμι από το Μινωικό ως τον εικοστό αιώνα (στην καθημερινή ζωή και την τέχνη)" και (γ) "Η διαχρονία της ελληνικής ενδυμασίας. Μορφολογία και κοινωνική λειτουργία", ενώ επαναλαμβάνεται (από την αν. καθηγ. κ. Μπάδα) η διδασκαλία του αντικειμένου "Υλική ζωή και κουλτούρα στην παραδοσιακή κοινωνία".

Τις πρώτες ενδυματολογικές αναζητήσεις των μελών του Τομέα Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων είχα την ευκαιρία να αναπτύξω σε παλαιότερο δημοσίευσμά μου⁹, στο οποίο τόνιζα τη θερμή συμμετοχή των φοιτητών μας στα μαθήματα και έκανα, για πρώτη φορά, λόγο για το πλούσιο πρωτότυπο ενδυματολογικό υλικό, το οποίο κατέθεταν (στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), συγκροτημένο σε φροντιστηριακές εργασίες, με ποικίλα μάλιστα θέματα.

Στα 1994, επιμελήθηκα και παρουσίασα, σε μια αυτοτελή έκδοση, τα "Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λαογραφίας", που η συνεργασία με τους φοιτητές μας έδωσε, κατά τη δεκαετία του 1980 και ως το 1992. Έκριναι απαραίτητο να προσθέσω στην έκδοση εκείνη και το ενδυματολογικό υλικό που είχε ήδη σποραδικά κατατεθεί στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων από το 1964 (έτος ίδρυσης του Παν/μίου)¹⁰ και εξής. Εν συνόλω παρουσιάστηκαν -με σύντομη αναφορά στο περιεχόμενό τους- 170 ανέκδοτες φοιτητικές συλλογές-εργασίες.

Ήθελα με το δημοσίευσμά μου εκείνο όχι μόνο να γνωστοποιήσω στους μελλοντικούς ερευνητές του ενδύματος το χρήσιμο πρωτότυπο υλικό που θα μπορούσαν να αντλήσουν από το Λ.Α.Π.Ι., αλλά και να δείξω ότι οι προτροπές του καθηγητή Μερακλή να καλλιεργηθεί, με επιστημονική μέθοδο, η

9. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, "Ενδυματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων", Διαβάζω, τεύχ. 245: Αφιέρωμα στη Λαογραφία, 5.9.90, σ. 54-59.

10. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών (1964-1992). Επιστημονική Επιτροπή Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Ιωαννίνων: Δωδώνη, Παράρτημα αρ 54, Ιωάννινα 1994. Στην εργασία αυτή (βλ. Εισαγωγή, σ. 113-14 και την υποσημείωση, αρ 9), γίνεται αναφορά στη συγκρότηση του Λ.Α.Π.Ι. (με την πρωτοβουλία των καθηγητών Δ. Σ. Λουκάτου, Ν. Μ. Παναγιωτάκη και Μ. Γ. Μερακλή), στους σκοπούς του καθώς και στη βιβλιογραφία, που είχε ήδη γνωστοποιήσει και αξιοποιήσει λαογραφικά χειρόγραφα με πρωτογενές ανέκδοτο υλικό όχι μόνο του Λ.Α.Π.Ι. αλλά και άλλων ανάλογων συλλογών (όπως π.χ. του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών). Στο Επίμετρο εξ άλλου της ίδιας εργασίας (σ. 78) παρατίθεται Κατάλογος των 125 βιβλιοδετημένων τόμων του Λ.Α.Π.Ι. Αναφορές στο Λ.Α.Π.Ι. βλ. και στην εργασία της ίδιας στη σημείωση αρ. 11, που ακολουθεί.

Ενδυματολογία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων είχαν γόνιμη ανταπόκριση, όχι μόνο από τους συνεργάτες του αλλά και από τους φοιτητές μας, μια ανταπόκριση που είχε καλή συνέχεια.

Στα 1998, σε ένα ακόμη δημοσίευσμά μου –που αφορούσε τις κερκυραϊκές χωρικές ενδυμασίες¹¹–, για να δείξω ακριβώς την ουσιαστική βοήθεια που παρέχουν στην ενδυματολογική έρευνα οι εργασίες των φοιτητών μας (οι μικρές π.χ. κερκυραϊκές μονογραφίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως βάση σε νέες εκτενέστερες μονογραφίες, να αποτελέσουν ακόμη τη βάση για τη σύνθεση ενός ενδυματολογικού χάρτη του νησιού και επίσης να γίνουν αφορμή για μια συγκριτική λαογραφική-ενδυματολογική μελέτη, που πολλά θα είχε να αποκαλύψει για την τοπική κοινωνία), χρησιμοποίησα αποκλειστικά πληροφοριακό υλικό από τα χειρόγραφα του Λ.Α.Π.¹² Ανέπτυξα εκεί, εν συντομία, τα βασικά χαρακτηριστικά τους και το θεωρητικό πλαίσιο, τις “ενδυματολογικές αρχές”, που υποδεικνύονται κατά τη διδασκαλία –και σε κατ’ ιδίαν συναντήσεις– στους φοιτητές και –στο μέτρο τουλάχιστον του δυνατού– εφαρμόζονται κατά τη συλλογή του υλικού και τη σύνθεσή του¹³.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας

Στο παρόν δημοσίευμα επιχειρώ να δείξω, ότι στην αυγή πλέον του 21ου αιώνα, η Ενδυματολογία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, στο οποίο ο καθηγητής Μ.Γ. Μερακλής αφιέρωσε δεκαπέντε χρόνια επιστημονικής προσφοράς, εξακολουθεί να καλλιεργείται από το επιστημονικό προσωπικό του Τμήμα Λαογραφίας, να “αγαπιέται” από τους φοιτητές μας και να απλώνει όλο και περισσότερο τα ενδιαφέροντά της παρά τις όποιες δυσχέρειες. Θα γνωστοποιήσω εδώ την πρωτότυπη ερευνητική ενδυματολογική συγκομιδή, που οφείλεται στους φοιτητές/τριές μου (από όλα τα Τμήματα της Φιλοσοφικής Σχολής του Π.Ι. –κυρίως από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο οποίο υπηρετώ–, καθώς και από τα Τμήματα της Σχολής Επιστημών Αγωγής), κατά την περίοδο 1992-2001. Οι εργασίες αυτές φυλάσσονται, προς το παρόν, στο προσωπικό μου αρχείο, αλλά ήδη ταξινομούνται και

11. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, “Επτανησιακά χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1992. Οι ενδυματολογικές ενδείξεις από την Κέρκυρα”, *Δωδώνη*, τεύχος 1 (1998), σ. 163-208 (+ 20 φωτογραφίες). Επίσης παρουσίαση και σχολιασμό αποδοσιακών λαογραφικών χειρογράφων βλ. στην ίδια, *Χειρόγραφα Σπουδαστών της Ζωομίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων* (1966-67), Αρχαίον Κοβση, Έφη Σ. Λονιάτου, Ιωάννινα 1999.

12. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, “Επτανησιακά χειρόγραφα...”, *ό. π.*, σ. 176.

13. *Ο. π.*, σ. 174-175.

σύντομα θα κατατεθούν στο Λ.Α.Π.Ι. για τον εμπλουτισμό της συλλογής. Στο σύνολό τους σχεδόν, εκτός από τη γραπτή τους μορφή, παρουσιάστηκαν και προφορικά με προβολές του φωτογραφικού υλικού σε slides, και αποτέλεσαν χρήσιμα θέματα συζητήσεων.

Η θεματογραφία του ενδυματολογικού υλικού

Τα θέματα που επεξεργάστηκαν οι φοιτητές, επιλέχθηκαν από τους ίδιους, ύστερα από συζητήσεις και προβληματισμούς, που αφορούσαν κυρίως τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους αλλά και τις δυνατότητες που είχαν για έρευνα. Οι φοιτητές π.χ. που προέρχονται από αστικά κέντρα υπήντια περιημιτεύονται θέματα για τις ενδυμασίες του αγροτικού χώρου, ή άλλοι, που έχουν αναλάβει σειρά από γραπτές εργασίες και σε άλλα μαθήματα, προτιμούν τη βιβλιογραφική έρευνα από την επιτόπια, που εξ άλλου απαιτεί διάθεση περισσότερο χρόνου, ίσως και σεβαστών οικονομικών επιβαρύνσεων (για τις μαγνητοφωνήσεις, τις βιντεοσκοπήσεις, φωτογραφίες υλικού, κ.λπ.).

Η θεματογραφία των εργασιών κάλυψε, και στην περίοδο 1992-2001, ποικίλες όψεις της ένδυσης:

α. Τη συλλογή (με επιτόπια πάντοτε έρευνα)-επεξεργασία-σύνθεση-υλικού για παραδοσιακές ενδυμασίες του τόπου μας.

Είναι 23 συνολικά εργασίες. Δεν είναι πολλές. Είναι ένας μάλλον “ανησυχητικός”, για εμάς τους λαογράφους, αριθμός, σε σχέση με το παρελθόν, αλλά αναμενόμενος, που δείχνει ότι οι μαρτυρίες λιγοστεύουν, οι υπερήλικες πληροφορητές, που φόρεσαν ή είδαν άλλους να φορούν παραδοσιακές ενδυμασίες ή έχουν στην κατοχή τους ενδυματολογικό υλικό, γίνονται λιγότεροι και οι μνήμες όσων βρίσκονται ακόμη εν ζωή έχουν εξασθενήσει. Το πρόβλημα που έχει επισημανθεί από παλιά¹⁴, δείχνει ότι σύντομα η γνώση των ενδυμασιών του παρελθόντος θα πραγματοποιείται –κατ’ ανάγκη– με μεθοδολογίες της αρχαιολογικής επιστήμης παρά με τη λαογραφική επιτόπια έρευνα¹⁵.

Οι εργασίες με “παραδοσιακά” θέματα αφορούν, στην πλειονότητά τους, άγνωστες στην ενδυματολογική έρευνα στεριανές και νησιωτικές κοινότητες, που αποτελούν και τους τόπους καταγωγής και μόνιμης συχνά διαμονής των φοιτητών. Οι συλλογές αναφέρουν πάντοτε –συνήθως στον πρό-

14. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις στην Ιωάννα Παπαντωνίου, “Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιά”, *Εθνογραφικά*, 1 (1978), σ. 5.

15. Πρβλ. Μανόλη Βαρθολόμη, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*. Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.

λογό τους- τα ονόματα των πληροφορητών (ανδρών και γυναικών), στοιχεία της προσωπικότητάς τους, τον τόπο γέννησης και διαμονής τους, την ηλικία τους, το μορφωτικό τους επίπεδο και την επαγγελματική τους απασχόληση. Κατά κανόνα οι πληροφορητές είναι υπερήλικες αγρότες (και αγρότισσες), αγράμματοι ή με στοιχειώδη μόρφωση. Ορισμένες φορές, χάρη στο ζήλο των συλλογέων, έχουμε και φωτογραφίες τους. Το πληροφοριακό υλικό παρουσιάζεται επεξεργασμένο, ενώ, όταν κρίνεται απαραίτητο οι πληροφορίες παρατίθενται καταγραμμένες και στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα, σε υποσημειώσεις ή σε παράρτημα. Οι εργασίες συνοδεύονται από επεξηγηματικά γλωσσάρια και ευρετήρια όρων, φωτογραφικό υλικό (στο οποίο περιλαμβάνονται και αυθεντικές ή σε ανατύπωση παλιές φωτογραφίες¹⁶, με επεξηγηματικές λεξάντες και σχέδια ενδυμάτων), προικοσύμφωνα, χάρτες και αναλυτικό πίνακα των περιεχομένων τους¹⁷. Ως παράδειγμα παραθέτω εδώ τα Περιεχόμενα της εργασίας που αφορά τις ενδυμασίες του χωριού Βαρβάρα του ν. Χαλκιδικής:

“Πρόλογος. Εισαγωγή (Ιστορικές πληροφορίες για τον τόπο). **Μέρος Πρώτο:** Οι πρώτες ύλες και η κατεργασία τους. α. Η κατεργασία του μεταξιού. β. Η κατεργασία του μαλλιού. γ. Η βαφική διαδικασία (Φυτικές χρωστικές ουσίες. Χημικές χρωστικές ουσίες). **Μέρος Δεύτερο:** I. Η γυναικεία βαρβαριώτικη ενδυμασία. Γενικές παρατηρήσεις. II. Τα μέρη της γυναικείας φορεσιάς. 1. Εσώρουχα (Φανέλα-βρακί-πουκάμισο-φούστα-μιτουμπουκλί). 2. Τα εξωτερικά ενδύματα (τα φουστάνια, μάλλινα, αλατζιάδες, κατιφέδες και μεταξωτά, - το καβάδι- η πετσέτα ή λιμαριά - η σκορτέλα - ο λιμπαντές - οι ποδιές, τσουνκνίδες και καλλιγραφικές- η ζώνη και το λαχούρι ή σπαλέτο - 3. Οι κομμώσεις και η περιποίηση των μαλλιών, η κατασταλατή, τα καρυδότσουφλα και η σκιά. 4. Τα κεφαλοκαλύμματα (το τσεμπέρι ή τλουπάνι και το φέσι). 5. Οι κάλτσες (σκουφούνια ή τσουράπια). 6. Τα υποδήματα (παντόφλες- παπούτσια αγοραστά - μποτάκια με σούστες και μπότες). 7. Τα κοσμήματα (ντοϊμπλες - φλουριά - σταυρός - καρδιά - σκουλαρίκια - πόρπη - τουκάδα - καρφίτσα). 8. Ο καλλωπισμός. III. Η ανδρική ενδυμασία. Γενικές παρατηρήσεις. IV. Τα μέρη της ανδρικής φορεσιάς. 1.

16. Θεωρώ υποχρέωσή μου να αναφέρω εδώ την πολύτιμη βοήθεια του φωτογράφου του Πανεπιστημίου μας κ. Γιώργου Χουλιάρα, στον οποίο οφείλεται η ανατύπωση πολυάριθμων παλαιών φωτογραφιών από ιδιωτικές συλλογές, τις οποίες συγκεντρώνουν οι φοιτητές για τον εμπλουτισμό και την τεκμηρίωση των εργασιών τους, προκειμένου να επιστραφούν στη συνέχεια τα πρωτότυπα στους κατόχους τους.

17. Βλ. και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, “Επτανησιακά χειρόγραφα Λαογραφίας...”, ό.π., σ. 174, (σημ. 11).

Τα εσώρουχα (φανέλα - σάβρακο- πουκάμισο). 2. Τα εξωτερικά ενδύματα (ο νιουλαμιάς - το γιλέκο - ο λιμπαντές - οι πιμακιλίδες, το μπενεβρέκι, το τσαχτούρι, η κιλότα). 3. Το ζωνάρι και η ζώνη. 4. Το κοπαράνι. 5. Η κόμμωση. 6. Τα κεφαλοκαλύμματα (φέσι και κισκέτο). 7. Οι κάλτσες. 8. Τα υποδήματα (αφίλλες- κοφτά και σκουπίνια). 9. Κοσμήματα και Εξαρτήματα. (ρολόι - κομπολόι- ταμπακί-ρα). **Μέρος Τρίτο:** Η περιποίηση της φορεσιάς. Επίλογος. Παράθεση φωτογραφιών των πληροφορητών. Παράθεση φωτογραφιών ενδυμάτων-εξαρτημάτων της εποχής. Γλωσσάρι λέξεων, φράσεων και πραγμάτων. Περιεχόμενα”.

Δύο εργασίες πραγματεύονται γενικά τις ποικιλίες ενδυμασίες, με έμφαση στις γαμήλιες. Τρεις εργασίες δίνουν υλικό από τη Μακεδονία: για τη νεανική γιορτινή γυναικεία φορεσιά, τη “Γερακίνα”, της Νιγρίτας του νομού Σερρών (με την παράθεση φωτογραφιών κοσμημάτων ιδιωτικής συλλογής, που κατ’ εξαίρεση παραχωρήθηκαν για την τεκμηρίωση της εργασίας), την ανδρική και γυναικεία φορεσιά της Βαρβάρας του ν. Χαλκιδικής¹⁸ (με ξεχωριστό εκτενές κεφάλαιο αφιερωμένο στην επεξεργασία των πρώτων υλών καθώς και την περιποίηση των ενδυμάτων), και της Σιάτιστας του ν. Κοζάνης. Μία εργασία από την Ήπειρο παρουσιάζει την ανδρική και γυναικεία φορεσιά του χωριού Πεδινή του ν. Ιωαννίνων (με συγκρίσεις των όψεων των ενδυμασιών των τελευταίων χρόνων του 19ου αι. και των πρώτων δεκαετιών του 20ού), και ακόμη μία παρουσιάζει τις ανδρικές και γυναικείες φορεσίες από την κοινότητα Γαλατάς του ν. Πρεβέζης. Τρεις εργασίες από τη Θεσσαλία συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τη γυναικεία παραγωγική φορεσιά του χωριού Δροσερό του ν. Τρικάλων και του Πηροστίου του ν. Καρδίτσας (η εργασία συνοδεύεται και με βιντεοκασέτα, όπου έχει καταγραφεί ο ακριβής τρόπος και η σειρά με την οποία φοριούνται τα τμήματα της ενδυμασίας), για τις ανδρικές και γυναικείες ενδυμασίες του Πηλίου (των χωριών Πορταριά και Μακρυνίτσα) και τη φορεσιά του χωριού Πλάτανος του ν. Μαγνησίας.

Από τη Στερεά Ελλάδα έχουμε μόνο μία εργασία, για τη φορεσιά του χωριού Βασιλικά της Βόρειας Εύβοιας (που μπορεί να αποτελέσει καλό υλικό σύγκρισης με τη γνωστή φορεσιά της γειτονικής κοινότητας της Αγίας Άννας). Τρεις εργασίες πραγματεύονται φορεσίες από την Πελοπόννησο: την ανδρική και γυναικεία φορεσιά της Κάτω Κλειτορίας του ν. Αχαΐας (με

18. Το υλικό αυτής της εργασίας (πλαισιωμένο με 44 φωτογραφίες) επιβεβαιώνει και συμπληρώνει τις μαρτυρίες της συλλογής της φοιτήτριας Άννας Κατσαρού, “Η παραδοσιακή γυναικεία γιορτινή φορεσιά στη Βαρβάρα Χαλκιδικής, 1880-1935”, Λ.Α.Π.Ι., Νέα Σειρά, 1982-83, Δ-Κα, σ. 381-493.

την παράθεση 12 φωτογραφιών από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. παραχωρημένες από ιδιωτικό αρχείο), τη λαϊκή φορεσιά της Κορινθίας (κυρίως των χωριών Χιλιόμοδι και Κουταλά) και τη φορεσιά του Κρανιδίου του ν. Αργολίδος. Τέλος, μία εργασία παρουσιάζει και σχολιάζει (με βάση τη γνωστή βιβλιογραφία) τις τρεις αντιπροσωπευτικές σαρακατσάνικες ενδυμασίες (Θράκης, Ηπείρου, Αττικής).

Από τη νησιωτική Ελλάδα έχουμε μια εργασία για την “καλή φορεσιά” της Σαλαμίνας (την “κουλουριώτικη”), με παράθεση χωριών από τα σχόλια των πληροφορητριών για την αξιοπρόσεκτη κοινωνική λειτουργία της, δύο εργασίες από τα Επτάνησα (και ειδικότερα από τα χωριά Νύμφες, Σπαρτύλας και Κουραμάδες της Κέρκυρας, για την ανδρική και γυναικεία φορεσιά τους), μία εργασία από τις Κυκλάδες (για την “αξιακή” ενδυμασία, ανδρική και γυναικεία, καθημερινή και γιορτινή, με πληροφορίες και για τη βαφική τέχνη στο νησί), μία από τα Δωδεκάνησα (για τη φορεσιά της Καλύμνου, με την παράθεση της μαρτυρίας παλιάς “μαστόρισσας” του νησιού για το κόψιμο και ράψιμο της ανδρικής βράκας, και με ιδιαίτερη αναφορά στη λαϊκή γυναικεία φορεσιά, το “καβάι”, καθώς και στο “καλύμνικο” φουστάνι των αρχών του 20ού αιώνα), μία από την Κρήτη (για τη “σάρτζα”, τη γυναικεία ενδυμασία των Ανωγείων, με φωτογραφίες και των μέσων-εργαλείων για την επεξεργασία των πρώτων υλών και την κατασκευή της φορεσιάς), και μία, τέλος, συλλογή από την Ήμβρο, ιδιαίτερα πολύτιμη, εξαιτίας της ιστορικής ιδιαιτερότητας του νησιού (την εργασία αυτή επεξεργάζεται η φοιτήτρια που συγκέντρωσε το υλικό και ευελπιστώ ότι σύντομα θα δημοσιευτεί αυτοτελώς).

Επιχειρήθηκε επίσης σε μια ξεχωριστή εργασία –με βάση τα βιβλιογραφικά δεδομένα– η εξέταση της παρουσίας του κόκκινου χρώματος στις γυναικείες γαμήλιες ενδυμασίες προκειμένου να εξηγηθεί ο διακοσμητικός και απώτερος συμβολικός χαρακτήρας του.

β. Τη συλλογή (με βιβλιογραφία και με επιτόπια έρευνα)-επεξεργασία-σύνθεση υλικού για επιμέρους τμήματα της ενδυμασίας και άλλα ενδυματολογικά είδη.

Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται καταρχήν μια πλούσια σε πρωτότυπο πληροφοριακό υλικό –και φωτογραφικό– εργασία, που αφορά την κατασκευή των γιαννιώτικων μαντιλιών της κεφαλής. Το υλικό της συλλογής αυτής ήρθε ως συνέχεια μιας προσπάθειας που είχε γίνει και από παλαιότερο φοιτητή να καταγραφεί η κατασκευή των ηπειρωτικών μαντιλιών σε εργαστήρια της πόλης των Ιωαννίνων –που πλέον δεν λειτουργούν– ως μέρος έρευνας που ακόμη δεν έχει στο σύνολό της ολοκληρωθεί¹⁹.

19. Βλ. Κώστα Τσιαντή, “Η κατασκευή του ηπειρωτικού (γιαννιώτικου) μαντιλιού από το 1920 ως τις μέρες μας”, Λ.Α.Π.Ι., Φροντιστήριο Μαρίνας Βρέλλη-Ζάχου, 1984-86, τ. 2:Τ-Ω, σ. 251-399.

Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται ακόμη και τρεις εργασίες που βασίζονται στη βιβλιογραφική έρευνα: αφορούν το αγροτικό σιγαρόνι και το ασπικό καβάδι, καθώς και την πολιτισμική διάσταση των κοσμημάτων στον παραδοσιακό ελληνικό κόσμο.

γ. Τη συλλογή-επεξεργασία-σύνθεση υλικού για την επεξεργασία πρώτων υλών, τη βαφική και την υφαντική τέχνη.

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει υλικό που συγκεντρώθηκε, με επιτόπια έρευνα, στο βλάχικο χωριό Κλεινός του ν. Τρικάλων (με 38 έγγραφες φωτογραφίες που αποτυπώνουν όλες τις φάσεις της κατεργασίας του μιλλιού, της βαφής και της ύφανσης, και παρουσιάζουν ακόμη άγνωστα διακοσμητικά-συμβολικά μοτίβα των σπιτικών υφαντών και των ενδυμασιών του τόπου), και στο χωριό Κομπότι του ν. Άρτης (με καταγραφή επίσης δημοτικών τραγουδιών και αιγιμάτων του τόπου για την τέχνη του αμυγδαλιού).

δ. Την αποδελτίωση - κατάταξη και σχολιασμό ενδυματολογικών ειδώσεων σε έργα του γραπτού λόγου.

Σε παλαιότερη εργασία μου²⁰, υπενθύμιζα την επισήμανση του Μ. Γ.Μερακλή για τη σχέση της Λαογραφίας με τη Λογοτεχνία και το ενδιαφέρον της πρώτης (που ποικίλλει ανάλογα με τις εποχές) ιδιαίτερα για τις αναφορές των λογοτεχνών σε φαινόμενα και όψεις της καθημερινής ζωής²¹. Η Λαογραφία συχνά χρησιμοποιεί τις αναφορές αυτές και “ως πηγές πληροφόρησης για την αναστήλωση, την αναπαράσταση και ερμηνεία πράξεων

20. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, “Ο Κρυστάλλης ως πηγή ενδυματολογικών ειδήσεων”, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου “Κώστας Κρυστάλλης. Η ζωή και το έργο του”, Επιμέλεια: Ευάγ. Αυδίκος, Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1994, σ. 23-42.

21. Βλ. Μ. Γ. Μερακλή, “Λαογραφία και Λογοτεχνία”, Φιλολογικά, τεύχ. 2 (1980), σ. 5, όπου: “Η λαογραφία κατά κάποιον τρόπο φωτογραφίζει απόψεις ζωής και η λογοτεχνία φιλοτεχνεί τις λήψεις αυτές σε ζωγραφικούς πίνακες. Κι αν λάβουμε υπόψη ότι η φωτογραφία λογαριάζεται πια, καθεαυτήν, ως ένα από τα καλλιτεχνικά εκφραστικά μέσα επίσης, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου η στενή συγγένεια λαογραφίας και λογοτεχνίας γίνεται ταύτιση! Έτσι εξηγείται γιατί οι λαογράφοι ενδιαφέρονται πάρα πολύ για την αποδελτίωση υλικού αποθησαυρισμένου στα έργα των λογοτεχνών, και όχι μόνο των παλαιών ηθογράφων”. Βλ. ενδεικτικά τις διδακτορικές διατριβές του Επαμεινώνδα Μπαλσούμη, Η λειτουργία του λαογραφικού στοιχείου στο έργο του Καρκαβίτσα. Εκδ. Εκπαιδευτηρίων Κωστή-Γεϊτόνα, Αθήνα 1984, του Σπύρου Καββαδία, Λαϊκή ζωή και γλώσσα στο έργο του Σολωμού. Εκδ. Περίελευς, Αθήνα 1987, και ακόμη στη διδ. διατριβή της Ροδάνθης Βαλερά-Κουνάβα, Αλέξανδρος Μωραϊτίδης (1850-1929). Συμβολή στη μελέτη του διηγηματογραφικού του έργου. Εκδ. Βιβλιονέτις, Αθήνα 1996, τις σ. 188-198 (Η λαϊκή πίστη).

και ενεργειών του παρελθόντος, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν χάσματα και γενικά έλλειψη άλλων πρωτογενών πηγών"²². Προσπάθησα στην εργασία εκείνη να δείξω τη χρησιμότητα των λογοτεχνικών αναφορών σχολιάζοντας τις ενδυματολογικές ειδήσεις που αποθησαύρισα στο έργο του Κώστα Κρυστάλλη²³. Είχε ωστόσο ήδη προηγηθεί η ενασχόλησή μου με το έργο του Γρηγορίου Ξενόπουλου, που είχε δώσει χρήσιμους για την αναστήλωση της ξακινθινής ενδυμασίας καρπούς²⁴. Ένα κοίταγμα και στην ξένη βιβλιογραφία μας δείχνει ότι η αποθησαύριση και ο σχολιασμός ενδυματολογικών ειδήσεων σε έργα της λογοτεχνίας –και της λαϊκής– έχει απασχολήσει επίσης τους ξένους μελετητές²⁵.

Στα μαθήματα της Ενδυματολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων το θέμα σταθερά προτείνεται στους φοιτητές με γόνιμη ως τώρα ανταπόκριση. Θα έλεγα μάλιστα ότι αποτελεί ένα από τα προσφιλέστερα θέματα φροντιστηριακών εργασιών. Οι αναζητήσεις δεν αφορούν μόνο τα έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας αλλά γενικά όλη την παραγωγή του ελληνικού γραπτού λόγου από την αρχαιότητα ως τις ημέρες μας. Ήδη κατά τη δεκαετία του 1980 είχαν αποθησαυριστεί και σχολιαστεί οι ενδυματολογικές αναφορές στα Ομηρικά έπη, στους τραγικούς Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη, στον Αριστοφάνη, στους βυζαντινούς συγγραφείς (όπως για παράδειγμα ο Θεσσαλονίκης Ευστάθιος, ο Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος και πολλοί άλλοι), στα δημοτικά τραγούδια, στα λαϊκά παραμύθια και στο έργο νεοελλήνων συγγραφέων (του Δ. Βικέλα, του Ε. Ροΐδη, Π. Καλλιγά, Ιω. Ζαμπέλιου, Ιωάννη Κονδουλάκη, Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Αλεξάνδρου Μωραϊτίδη, Ανδρέα Καρκαβίτσα, Γιάννη Βλαχογιάννη, Κώστα Κρυστάλλη και Χρίστου Χριστοβασιλή). Από τότε τα ενδιαφέροντα είχαν στραφεί και στην ξένη λογοτεχνία, με πρώτες απόπειρες αποθησαύρισης ενδυματολογικού υλικού στα έργα του Άντον Τσέχωφ και του Μαξίμ Γκόρκι²⁶.

Στην περίοδο 1992-2001 παρουσιάστηκαν 15 εργασίες του είδους αυτού.

22. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, "Ο Κρυστάλλης ως πηγή ενδυματολογικών ειδήσεων", ό.π., σ. 23-42.

23. Για την αποδελτίωση των ειδήσεων χρησιμοποίησα το έργο του Μιχάλη Περάνθη, Κρυστάλλης-Απαντα, Αθήνα 1959.

24. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδυματός, ό.π., σμ. 2.

25. Βλ. ενδεικτικά σχετικές εργασίες: Anne Buck, "Clothes in fact and Fiction, 1825-1865", Costume, 17(1983), σ. 89-104. Helen Wood, "Dress in popular nineteenth-century Fiction", Costume, 24 (1990), σ. 85-93.

26. Βλ. κατάλογο των εργασιών αυτών στη Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λογογραφίας..., ό.π., σ. 62-69.

Στη νέα συγκομιδή συγκαταλέγεται μια λιμπερή εργασία που "ανιχνεύσε" τα λαογραφικά-ενδυματολογικά ενδιαφέροντα του Ηροδότου, καίτι απέγ το υλικό με επιμέλεια σε κατηγορίες και το σχολίασε. Ενδεικτικά μεταφέρω εδώ τον πίνακα των Περιεχομένων της εργασίας για να φανεί η καλά οργανωμένη προσέγγιση του όλου θέματος:

"1. Εισαγωγικά. 2. Πρώτο Μέρος: Στοιχεία για τον Ηρόδοτο και το έργο του. α. Ηρόδοτου βίος, β. Σύντομη επισκόπηση του έργου του Ηροδότου, γ. Δομή του έργου του Ηροδότου. 3. Δεύτερο Μέρος: Οι ενδυματολογικές πληροφορίες στο έργο του Ηροδότου. Σχόλια—Παρατηρήσεις. 4. Τα είδη των ενδυμάτων κατά λαούς. α. Καθημερινή ζωή, β. Θρησκευτικές τελετουργίες, γ. Ειδικές περιστάσεις. 5. Η κόμμωση. 6. Η κάλυψη και ο στολισμός της κεφαλής. 7. Η υπόδηση. 8. Κοσμήματα και λουπά εξαρτήματα. 9. Νεκρικές ενδυμασίες. Ενδυμασίες πένθους. Συγίθειες, προλήψεις και δεισιδαιμονίες. 10. Οπλισμός. α. "έρχονται εσ τας μάχας έχοντες...", β. "ανέθηκε δε και...", γ. "εδωρήσαιο δε...". 11. Εκιλογικές παρατηρήσεις. 12. Γλωσσάριο πραγμάτων και όρων. 13. Τρίτο Μέρος: Το αποδελτιωμένο υλικό. 14. Βιβλιογραφία. 15. Παραρτήματα".

Μιαν άλλη εξ άλλου θεώρηση των ενδυμάτων προσφέρει η εργασία που επισήμανε, κατέταξε σε κατηγορίες και σχολίασε εκτενώς 121 αναφορές τους στα κείμενα της Καινής Διαθήκης, επικεντώντας ιδιαίτερα στον προβληματισμό για τους συμβολισμούς και τα χριστιανικά μηνύματα που εμπριέχονται σε αυτές.

Από τη νεοελληνική λογοτεχνία αποδελτιώθηκαν και σχολιάστηκαν, σε πολυσέλιδες εργασίες, οι ενδυματολογικές περιγραφές στα αθηναϊκά μυθιστορήματα του Γρηγ. Ξενόπουλου, στα έργα του Κων/νου Θεοτόκη, της Πηνελόπης Δέλτα, του Νίκου Καζαντζάκη, της Έλλης Αλεξίου, του Τάσου Αθανασιάδη, της Άλκης Ζέη, της Ζώρξ Σαρή και της Λότης Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, ενώ μια εργασία πραγματεύτηκε το κοστούμι γενικά ως κείμενο και εικόνα στην παιδική λογοτεχνία, και μία ακόμη πρόσφερε ένα νέο κοίταγμα στην παρουσία των ενδυμάτων στα λαϊκά παραμύθια²⁷, με την αποδελτίωση υλικού από συλλογές από όλη την Ελλάδα.

Το ενδιαφέρον για την ξένη λογοτεχνία στράφηκε στα έργα του Φιντόρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι, του Εμίλ Ζολά και ακόμη της Περί Μπακ.

27. Βλ. ακόμη την σχετική παλαιότερη εργασία της φοιτήτριας Ολυμπίας Κηπουρίδου, "Η ενδυμασία στα παραμύθια", Λ.Α.Π.Ι., Νέα Σειρά, 1978-79, Κ-Λ, σ. 274-327.

Τα υλικά, που συνοδεύουν το αποδελτιωμένο υλικό (που παρατίθεται στις εργασίες αφηρημένο με προσοχή για την ευχερέστερη χρήση του και από τους αναγνώστες), απευθύνουν τη διερεύνηση του πραγματικού -ή όχι- ενδιαφέροντος του κάθε συγγραφέα για το ένδυμα, αν τον απασχολεί η παλαιότητα της όψης των ηρώων του ή αν την προσαπερνά, αλλά και αν γνωρίζει τα ενδύματα με τα οποία "ντύνει" τους ήρωές του, αν δίνει αξιόπιστες περιγραφές ή αν οι περιγραφές του είναι προϊόντα της φαντασίας του, αν χρησιμοποιεί τα ενδύματα ως "σημεία" της κοινωνικής θέσης και ηλικίας των ηρώων του, αν επιμένει στην προβολή της ταυτότητας συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων περιγράφοντας τα ενδύματά τους, αν τον απασχολούν περισσότερο τα ενδύματα των γυναικών και με ποια αφορμή τα προβάλλει. Δίνω ως παράδειγμα ορισμένες από τις παρατηρήσεις για την παρουσία του ενδυματός στο έργο του Τάσου Αθανασιάδη:

"Σκοπός, βέβαια, του Αθανασιάδη είναι να γράψει ένα μυθιστόρημα και όχι μια ενδυματολογική μελέτη. Το ένδυμα τον απασχολεί στο πλαίσιο της περιγραφής των συνθηκών κάτω από τις οποίες διαδραματίζονται οι υποθέσεις των έργων του και στο βαθμό που μπορεί να μετατραπεί σε μέσο χρονικού προσδιορισμού και παράγοντα κοινωνικής κριτικής. Καθώς μάλιστα στα περισσότερα έργα υπάρχει διαδοχή γεντιών, μας βοηθά, με έμμεσες συγκρίσεις στην ενδυμασία ανάμεσα σε διαφορετικές εποχές να κατανοήσουμε καλύτερα τις αλλαγές στην κοινωνία και τους ανθρώπους, π.χ. "...Πού είσαι Αθήνα του Δώδεκα να δεις γυναικεία μπουτίνα εκτεθειμένα στον ήλιο", όταν στα χρόνια σου οι καμπίνες των δύο φύλων χωρίζονταν με μεγάλα παραβάν και τις φύλαγαν χωροφύλακες" (Τα παιδιά της Νιόβης), "...εξακολουθούσε να τα ψέλνει στις νέες πως με τα παντελόνια τους στερούσαν τα αντίκρυμά της...προτίμησε τελικά εκείνη, γιατί είχε καταφέρει να δει...τα καλοφτιαγμένα πόδια της... -Μα, πώς είχε καταφέρει να τα δει, γιαγιά; φώναξε ξαφνικά η Μελιώ κρυμμένη πίσω της: Η μόδα τότε δεν άφηνε να φαίνεται ούτε ο ποδαστράγαλός της..." (Οι φρουροί της Αχαΐας) (...)"...Ο συγγραφέας αποφεύγει τις αναλύσεις και παραβλέπει τις λεπτομέρειες, αν δεν υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις να επιμένει σε μια σαφέστερη περιγραφή...Ακόμη όμως και στις σύντομες και λιτές περιγραφές φαίνεται ότι τα στοιχεία επιλέχτηκαν με προσοχή και ευαισθησία από άνθρωπο που έχει βασικές ή και ειδικές (ίσως γνώσεις στην ενδυματολογία. Αυτό το πιστοποιεί το γεγονός ότι αρέσκει να δίνει πολλές εκδοχές και διαφορετικούς όρους, που σχετίζονται με τα είδη υφασμάτων, ενδυμάτων, συνοδευτικών εξαρτημάτων, κομμώσεων κ.λπ.... Ένα θέμα που φαίνεται να έχει ιδιαίτε-

ρη σημασία και βαρύτητα στα έργα του είναι η συνήθεια των ανδρών και γυναικών να καλλωπίζονται και να στολίζονται, για να παριστούν στις διάφορες κοσμικές εκδηλώσεις...Για τις γυναίκες οι αναφορές είναι σαφώς περισσότερες, με αποτέλεσμα να γνωρίζουμε περισσότερα για τις συνήθειές τους και τα μυστικά του καλλωπισμού τους(...) Μια τελευταία διαπίστωση είναι ότι ο Αθανασιάδης φαίνεται να έχει αναπτυγμένη αισθητική. Σχεδόν όλες οι αναφορές του συνοδεύονται από σχόλια για το ωραίο, το κομψό, το αξιοπρόσχητο ή τα αντίθετά τους...συνήθως οι παρατηρήσεις αυτές γίνονται με έμμεσο τρόπο...Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το έργο του Αθανασιάδη μας βοηθά να αναπαραστήσουμε ενδυματολογικώς τις χρονικές περιόδους στις οποίες αναφέρεται...καθίσταται σαφές ότι ο συγγραφέας γνωρίζει καλά το ένδυμα και τη λειτουργία του, και το χρησιμοποιεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να προβάλλεται ο χιχι-κλήρας και ο ρόλος των προσώπων που πρωταγωνιστούν στα μυθιστορήματά..."

ε. Τη συλλογή - επεξεργασία- σύνθεση υλικού για ενδυματολογικά ζητήματα με γενικότερο λαογραφικό-ανθρωπολογικό-πολιτισμικό ενδιαφέρον, όπως είναι κυρίως τα σύγχρονα αστικά ενδύματα στις ποικίλες εκδοχές τους.

Στην ομάδα αυτή εντάσσονται εργασίες με "καινούργιμ" για τις ελληνικές ενδυματολογικές αναζητήσεις θέματα, τα οποία, όλο και περισσότερα απασχολούν την ερευνητική διάθεση των φοιτητών.

Προσφιλέστερο όλων είναι η καταγραφή της γαμήλιας ενδυμασίας των γυναικών στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, προπολεμικά και μεταπολεμικά, με σκοπό να παρατηρηθεί η στρόφη από τις παραδοσιακές τοπικές ενδυμασίες στα ευρωπαϊκής προέλευσης λευκά νυφικά φορέματα, που και αυτά έχουν λάβει στην εποχή μας το χαρακτήρα του "παραδοσιακού". Το υλικό προέρχεται από πόλεις και χωριά όλης της Ελλάδας²⁸: από τη Λάρισα (29 περιπτώσεις), την Κάλυμνο (όπου παρουσιάζεται γενικότερα -χάρη στο λαογραφικό ζήλο της φοιτήτριας- και όλη η γαμήλια διαδικασία στο νησί), τη Λητή Θεσσαλονίκης (16 περιπτώσεις), τους Χαλκιάδες Άρτης (14 περιπτώσεις), το χωριό Ξηρόκαμπος της Ηλείας (15 περιπτώσεις), τα χωριά Κάτω Τρίτος και Παλιοχώρι της Λέσβου, και ακόμη από χωριά των Αγίων Σαράντα και του Αργυροκάστρου της Βορείου Ηπείρου (7 περιπτώσεις).

Αλλά και γενικά οι "στολές", που τροποποιούν τη συνηθισμένη καθη-

28. Βλ. και Μαρίνα Βερέλλη-Ζάχου, Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λαογραφίας..., ό.π., σ. 71-74, όπου υλικό και από άλλες περιοχές, πόλεις και χωριά, της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας.

μερική εικόνα των ανθρώπων, αποτελούν θέματα ερευνητικής εργασίας. Έχουμε τρεις εργασίες που ασχολήθηκαν με τις σχολικές αμφιθέσεις στη Λιβυδιά, στην Κάλυμνο και στο Αίγιο (πλασιάζονται με πλούσιο φωτογραφικό υλικό), δύο εργασίες που αφορούν τις στολές της Χωροφυλακής/Αστυνομίας και των Ενόπλων Δυνάμεων (με αναφορές στις επιδράσεις που έχουν κατά καιρούς δεχτεί), και τρεις για τα κοστούμια του θεάτρου, τις γνώσεις, τη απουσία και την ευκασιότητα που απαιτεί ο σχεδιασμός τους, τις δυσκολίες της μετάβασης από τις θεωρίες στην πράξη, τη συνυποκειμενική τους παρουσία με τον ηθοποιό πάνω στη σκηνή. Οι εργασίες αυτές βασίστηκαν μεν κατεξοχήν στη μελέτη ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας, αλλά και περιέχουν καλές προσωπικές παρατηρήσεις, σκέψεις και προβληματισμούς.

Στην κατηγορία των θεμάτων που αφορούν τα αστικά ενδύματα, εντάσσεται μια ακόμη πρωτότυπη εργασία, που αποτελεί την αρχή (ευελπιστώ ότι ίσχυι υπάρξει συνέχεια από μελλοντικούς φοιτητές μου) για την καταγραφή του επαγγέλματος των ραπτών στην πόλη των Ιωαννίνων μεταπολεμικά. Το υλικό, που συγκεντρώθηκε με επιτόπια έρευνα το φθινόπωρο και την άνοιξη του 1999 σε τέσσερα γιαννιώτικα εργαστήρια, διαρθρωμένο σε πέντε κεφάλαια, αφορά τα υλικά (την προέλευσή τους, τις τιμές, τον τρόπο πληρωμής, τον έλεγχό τους), τα εργαλεία (καταταγμένα σε κατηγορίες, μετρήματος, κοπής, ραφής, σιδερώματος και περιποίησης), την κατασκευαστική διαδικασία, την παραγωγή και διάθεση των ενδυμάτων (τα "κομμάτια" της καθημερινής παραγωγής, την εποχικότητα της παραγωγής, τα έτοιμα και τα "κατά παραγγελία"), τα εργαστήρια και τους ανθρώπους (τη διαμόρφωση των χώρων εργασίας, τη ζωή των πληροφορητών, τις σχέσεις των ραπτών με τους μαθητευόμενους και τους πελάτες). Η εργασία συμπληρώνεται με 41 έγχρωμες φωτογραφίες.

Μια ευχάριστη έκπληξη επίσης αποτέλεσε η εργασία που ανέπτυξε τον προβληματισμό για τα πρότυπα της γυναικείας ένδυσης που ενθαρρύνει ο ελληνικός περιοδικός Τύπος (της χρονιάς 1998-1999) σε σχέση με την ενδυματολογική πραγματικότητα, τις "αλήθειες", της καθημερινής ζωής.

στ. Θέματα που αναπτύχθηκαν με βάση την ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Ο εμπλουτισμός, τα τελευταία χρόνια, της Λαογραφικής μας Βιβλιοθήκης με ικανή ξενόγλωσση βιβλιογραφία ήταν μια καλή ευκαιρία προσέγγισης της, με την επεξεργασία ποικίλων θεμάτων που επελέγησαν με βάση ειδικά ενδιαφέροντα των φοιτητών.

Το επεξεργασμένο μεταφραστικά καταρχήν υλικό, συμπληρωμένο με σχόλια και πλαισιωμένο με προβολές slides παρουσιάστηκε προφορικά, με θετικό αποτέλεσμα την ενημέρωση του συνόλου των συμμετεχόντων στα μαθήματα για τις ενδυματολογικές αναζητήσεις διεθνώς.

Ενδεικτικά απολύτως, για να δείξω το εύρος των θεμάτων, παραθέτω στον Κατάλογο που ακολουθεί μόνο 10 αντιπροσωπευτικούς τίτλους.

Επίσης στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία βιασθήσαν και "συνθηματικές" εργασίες, όπως για παράδειγμα αυτές που ήδη ανέφερα για τα θεατρικά κοστούμια, και ακόμη η εργασία που πραγματοποιήθηκε την εξέλιξη των περιικών ενδυμάτων κατά την προϊστορική περίοδο, η εργασία που πραγματοποιήθηκε τα λαϊκά κοστούμια της Ρουμανίας, η εργασία που παρουσίασε τα λαϊκά κοστούμια της Αμερικής, της Ωκεανίας και της Ανατολικής Ασίας, καθώς και η εργασία που σχολίασε την καινοφανή για την εποχή της ενδυματολογική πρόταση της Amelia Bloomer στην Αμερική των μέσων του 19ου αιώνα και την αρνητική υποδοχή της από μια συντηρητική κοινωνία, ανέτοιμη να δεχτεί ουσιαστικές ενδυματολογικές αλλαγές, που προκαλήγγειλλαν και αλλαγές κοινωνικών ρόλων και συμπεριφορών.

Προσθέτω τέλος εδώ και την αποδελτιωτικού χαρακτήρα εργασία που ασχολήθηκε με τη θεματογραφία του περιοδικού "Costume" (ετήσια έκδοση της Costume Society of England), την κατέταξε σε επιμέρους θέματα και τη σχολίασε.

Οι εργασίες θα είναι στη διάθεση των ενδιαφερόμενων μελετητών αιμέσως μετά την κατάθεσή τους στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Ευελπιστώ –και θεωρώ χρέος μου απέναντι στους φοιτητές και τις φοιτήτριές μου, για τις πολλές ώρες της συνεργασίας μας και των καλών μας συζητήσεων, να το κάνω–, ότι θα παρουσιάσω εκτενέστερα τα ζητούμενα και το περιεχόμενο των εργασιών τους σε ένα μελλοντικό δημοσίευμα.

Και ευχαριστώ ειλικρινά, και από τη θέση αυτή, το δάσκαλό μου καθηγητή Μ.Γ.Μερακλή, που μου έδειξε πόσο το εκπαιδευτικό έργο στο Πανεπιστήμιο μπορεί κάλλιστα να συμβαδίζει με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα και να δίνει όχι μόνο καρπούς αλλά και ψυχική ευχαρίστηση και ευφορία.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Κρίνω σκόπιμο να παραθέσω εδώ τα ονόματα των φοιτητών/τριών και τους τίτλους των εργασιών τους κατά θέματα (σε παρένθεση δηλώνεται το εξάμηνο, το Τμήμα σπουδών των φοιτητών²⁹ και ο χρόνος παράδοσης της εργασίας):

α. Παραδοσιακές ελληνικές ενδυμασίες κατά γεωγραφικά διαμερίσματα

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Πόντος

1. Χρυσουχοΐδου Παρθένα (Ζ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1992-93), *Η ποντιακή φορεσιά (1461-19ος αι.)*.
2. Λιάκου Γιαννούλα (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1999-2000), *Η γαμήλια ενδυμασία του Πόντου (άλλοτε και τώρα) κατά τις προφορικές μαρτυρίες*.

Μακεδονία

3. Καλαϊτζή Γεωργία (Δ' εξ., Φ.Π.Ψ., 1993-94), *Η γυναικεία και ανδρική φορεσιά στο χωριό Βαρθάρα του ν. Χαλκιδικής (τέλη 19ου.- παραμονές Β' παγκόσμιου πολέμου)*.
4. Μπήλιου Αθανασία (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η παραδοσιακή νεανική γιορτινή φορεσιά της Νιγρίτας Σερρών*.
5. Τσιώνη Αλεξάνδρα (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1993-94) και Φλώρου Γεωργία (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1993-94), *Η παραδοσιακή φορεσιά της Σιάτιστας*.

Ήπειρος

6. Πανταζής Αλέξανδρος (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1991-92), *Τρόπος κατασκευής και αναστήλωση της ανδρικής και γυναικείας φορεσιάς της κοινότητας Γαλατάς Πρεβέζης*.
7. Τριάντη Κατερίνα (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η παραδοσιακή φορεσιά στην Πεδινή Ιωαννίνων (1890-1910, 1920-1930)*.

29. Συνομογραφίες:

Ιστ.-Αρχ.: Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,

Φιλ.: Τμήμα Φιλολογίας,

Φ.Π.Ψ.: Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας,

Π.Τ.Δ.Ε.: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Θεσσαλία

8. Αγδινιώτου Σοφία (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94) και Τσαντιού Μαρία (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-1994), *Η παραδοσιακή ενδυμασία της Περτιμαγιάς και της Μακρονήσας του Πηλίου*.
9. Γιώτας Αθανάσιος (επί πτυχία, Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η καρναγική φορεσιά στο Δροσερό Τρικάλων και στο Προάστιο Καρδίτσας*.
10. Γουρναροπούλου Ουρανία (Β' εξ., Φ.Π.Ψ., 1999-2000), *Η παραδοσιακή ενδυμασία στο χωριό Πλάτανος ν. Μαγνησίας*.

Στερεά Ελλάδα

11. Κανάκη Βασιλική (ΣΤ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1995-96), *Η καλή γυναικεία φορεσιά της Σαλαμίνας*.
12. Ηλιοδρομίτη Ελένη (Ε' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 2000-01), *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά στο χωριό Βασιλικά της περιοχής Ιστιαίας της Β. Εύβοιας*.

Πελοπόννησος

13. Λαζανάς Παναγιώτης (Δ' εξ., Φ.Π.Ψ., 1993-94), *Η φορεσιά της Κάτω Κλειτορίας Καλαβρύτων από τις αρχές του αιώνα έως και τις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του*.
14. Σταύρου Δωροθέα (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η γυναικεία κορινθιακή λαϊκή φορεσιά. Με βιβλιογραφική έρευνα και με επιτόπια έρευνα στα χωριά Χιλιομόδι και Κουταλά*.
15. Γκίκα Σταματίνα (Β' εξ., Φ.Π.Ψ., 1999-2000), *Η παραδοσιακή φορεσιά (γυναικεία και ανδρική), του Κρανιδίου Αργολίδος*.

Σαρακατσαναίοι

16. Κατσουλάρη Παναγιώτα (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1999-2000), *Η γυναικεία σαρακατσάνικη ενδυμασία, στις τρεις κατά τόπους παραλλαγές της: της Αττικής, της Ηλείου, της Θράκης*.

ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Επύρνησα

Κέρκυρα

17. Αρβανιτάκης Χρήστος (Η' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1993-94) και Κούδα Δήμιτρα (Η' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1993-94), *Η γυναικεία και ανδρική ενδυμασία των κα-*

τοίκων των χωριών Νήμφες και Σπαρτύλας της νήσου Κέρκυρας.

18. Γραιμμένου Αθηνά-Αγγελική (Β' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1998-99), *Η παραδοσιακή φορεσιά των κατοίκων του χωριού Κουχαριάδες Κέρκυρας.*

Νησιά Λιγαίου

19. Ασανάκη Μαρία (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1994-95), *Η παραδοσιακή ενδυμασία της Ύμφρου.*

Κυκλάδες

20. Αρετή Ελένη (Ε' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1993-94), *Η παραδοσιακή αξιακή ενδυμασία.*

Δωδεκάνησα

21. Θεοδοσίου Κοκώνα (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), και Τσουκαλάς Θεόφιλος (Δ' Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η φορεσιά της Κάλυμνος.*

Κρήτη

22. Σμυώκου Ελένη (ΣΤ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η παραδοσιακή φορεσιά των Ανωγείων Κρήτης*

και επίσης

23. Παναγιωτοπούλου Ελισάβετ (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1993-94), *Το κόκκινο χρώμα στη γυναικεία ελληνική παραδοσιακή ενδυμασία. Συμβολή στη μελέτη της παρουσίας, της χρήσης, της λειτουργίας, του διακοσμητικού και συμβολικού χαρακτήρα του.*

β. Επιμέρους τμήματα της ενδυμασίας και άλλα ενδυματολογικά είδη.

1. Τζοβάρια Κωνσταντίνα (επί πτυχίω, Π.Τ.Δ.Ε., 1995-96), *Τα γιαννιώτικα μαντίλια.*
2. Καλημέρη Παναγιώτα (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Μελετώντας την ελληνική γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά: Το καβάδι.*
3. Μπόπη Δήμητρα (ΣΤ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Το ελληνικό κόσμημα και η πολιτισμική του διάσταση.*
4. Πιστιόλη Στυριδούλα (Η' εξ., Ιστ.Αρχ., 1998-99), *Μελετώντας την ελληνική γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά: Το σιγκούνι.*

γ. Επεξεργασία πρώτων υλών. Μέσα, Υφαντική.

1. Μπλέκου Κωνσταντινιά (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1995-96), *Η υφαντική και η βαφική τέχνη των Βλάχων. Επιτόπια έρευνα στο βλάχικο χωριό Κλεινές Τρικάλων.*
2. Δραγάνογλου Κωνσταντίνος (Β' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1997-98), *Η υφαντική τέχνη στο Κομπότι Άρτης.*

δ. Το ένδυμα στο γραπτό λόγο

Αρχαία πεζογραφία

1. Βασιλείου Ελένη (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Ηροδότου Αλικαρνησαέως εσθήτος λόγος όδε: Οι ενδυματολογικές μαρτυρίες και παρατηρήσεις του Ηροδότου.*

Θρησκευτικά κείμενα

1. Κατέρη Δήμητρα (Ζ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1995-96), *Ενδυματολογικά στοιχεία στα κείμενα της Καινής Διαθήκης.*

Νεοελληνική λογοτεχνία

1. Λεμπέση Χαρίκλεια (Δ' εξ., Φ.Π.Ψ., 1993-94), *Τα ενδυματολογικά στοιχεία και ο ρόλος τους στα μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη.*
2. Παπαστεργίου Νίκος (Ε' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1994-95), *Το κοστούμι ως κείμενο και εικόνα στην παιδική λογοτεχνία.*
3. Λαμπράκη Ιωάννα (Ζ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1995-96), *Ενδυματολογικά στοιχεία στην αθηναϊκή πεζογραφία του Γρηγορίου Ξενοπούλου.*
4. Ντατζοπούλου Φωτεινή (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1995-96), *Το ένδυμα και η σημασία του για ένα λογοτέχνη. Αποδελτίωση και σχολιασμός των ενδυματολογικών στοιχείων στην πεζογραφία της Άλκης Ζέη.*
5. Στάθη Αγγελική (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1995-96), *Τα ενδυματολογικά στοιχεία στα πιο γνωστά έργα της Πηνελόπης Δέλτα.*
6. Κουράκη Χρυσούλα (Ζ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1996-97), *Το ένδυμα στα μυθιστορήματα της Ζωρζ Σαρλ.*
7. Πολυχρονόπουλος Βασίλης (ΣΤ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1997-98), *Η κερκυραϊκή ενδυμασία στο λογοτεχνικό έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.*
8. Κατσιρογιάννη Ιωάννα (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Τα ένδυμα με τα μάτια του συγγραφέα Τάσου Αθανασιάδη.*

9. Παναγιώτου Γεωβέβα-Νικολέτα (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1999-2000), *Πώς είναι ντυμένοι οι ήρωες στην παιδική λογοτεχνία της Λότης Πέτροβιτς-Λήφροντσουπούλου*.
10. Τόλη Αποστολία (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1999-2000), *Το ένδυμα με τα μάτια της Έλλης Αλεξίου. Σχόλια και παρατηρήσεις*.

Λαϊκή λογοτεχνία και γλώσσα

1. Οικονόμου Παναγιώτα (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Πώς έντυσε ο λαϊκός άνθρωπος τους ήρωες στα παραμύθια του*.

Ευρωπαϊκή λογοτεχνία

1. Πετριόδη Αγλαΐα (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1999-2000), *Το ένδυμα στη Ρωσία και τη Γαλλία τον 19ου αι. (όπως το πραγματεύθηκαν στα έργα τους ο Φιοντόρ Μιχαήλοβιτς Ντοστογιέφσκι και ο Εμίλ Ζολά)*.

Παγκόσμια λογοτεχνία

1. Γαβιλά Ειρήνη (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1995-96), *Η κινέζικη ενδυμασία στο συγγραφικό έργο της Περί Μπακ*.

ε. Άλλα ενδυματολογικά ζητήματα

Το σύγχρονο αστικό ένδυμα

1. Λιακάκου Ελένη (Ζ' εξ., Ιστ. - Αρχ., 1992-93), *Η ιστορική εξέλιξη των γυαλιών οράσεως και ηλίου*.
2. Μπόπη Δήμητρα (Ζ' εξ., Ιστ. - Αρχ., 1998-99), *Σύγχρονες ενδυματολογικές καταγραφές: Οι ράφτες των Ιωαννίνων*.
3. Παπαδημητρίου Δομνίκη (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *1998-1999: Τα πρότυπα της γυναικείας ένδυσης στον ελληνικό περιοδικό τύπο και η καθημερινή πραγματικότητα. Τα όνειρα, οι αλήθειες, τα ψέματα*.

Γαμήλια κοστούμια

1. Γρουσοπούλου Αγλαΐα (Ε' εξ., Ιστ.- Αρχ., 1992-93), *Τα γαμήλια ενδύματα στη Λάρισα και άλλες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας (προπολεμικά και μεταπολεμικά, 1928-1987)*.
2. Γιάννος Αθανάσιος (Δ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η γαμήλια φορεσιά στους Χαλκιώδες Άρτης (1940-1990)*.
3. Θεοδοσίου Κοκώνα (επί πτυχίω, Ιστ.-Αρχ., 1994-95), *Η γαμήλια συμπεριφορά στην Κάλυμνο (πόλη και χωριά) κατά τον εικοστό αιώνα*.

4. Χατζοπούλου Βασιλική (Ζ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1994-95), *Οι γαμήλιες αμφιέσεις στη Λητή Θεσσαλονίκης από τη δεκαετία του '20 ως τη δεκαετία του '90*.
5. Ψυχρά Σαυρώ (Δ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1998-99), *Η γαμήλια ενδυμασία στο χωριό Κάτω Τρίτος Λέσβου στη διάρκεια του 20ού αιώνα*.
6. Μαντά Μαρία (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1999-2000), *Τα γυναικεία γαμήλια ενδύματα στο χωριό Ξηρόκαμπος της Αρχαίας Ολυμπίας του ν. Ηλείας*.
7. Σάββα Μαρία (ΣΤ' εξ., Π.Τ.Δ.Ε., 1999-2000), *Τα νυφικά φορέματα στο Παλαιχώρι Λέσβου, 1930-1970*.
8. Λάγιου Μαρία (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 2000-2001), *Μαρτυρίες για τη γυναικεία γαμήλια ενδυμασία στην περιοχή των Αγίων Σαράντα και του Αργυροκάστρου προπολεμικά και μεταπολεμικά*.

Σχολική αμφίεση

1. Λιακάκου Ελένη (Ζ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1992-93), *Η σχολική αμφίεση στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στην περιοχή Αιγίου κατά τη χρονική περίοδο 1930-1992*.
2. Τσουκαλάς Θεόφιλος (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1994-95), *Η σχολική αμφίεση στην Κάλυμνο κατά τη χρονική περίοδο 1920-1982*.
3. Στάθη Αγγελική (ΣΤ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1995-96), *Η σχολική ενδυμασία στην πόλη της Λειβαδιάς από το 1949 μέχρι το 1980*.

Επαγγελματικά ενδύματα

1. Παπαζαχαρίας Ιωάννης (Ζ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1992-93), *Οι στολές της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας από το 1978 ως το 1992*.
2. Αντίοχος Κώστας (επί πτυχίω, Ιστ.-Αρχ., 1999-2000), *Η στολή του ελληνικού στρατού. Η εξέλιξή της και οι επιδράσεις που έχει δεχτεί*.

Θεατρικά κοστούμια

1. Μαχά Αθηνά (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1992-93), *Το θεατρικό κοστούμι και ο σχεδιασμός του*.
2. Κοσμίδου Πολυξένη (Ε' εξ., Φ.Π.Ψ., 1993-94), *θεατρικό κοστούμι: από τη θεωρία στην πράξη*.
3. Σταύρου Δωροθέα (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1994-95), *Το θεατρικό κοστούμι*.
4. Μελικόκη Δήμητρα (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Ένδυμα και δημιουργία: Τα θεατρικά κοστούμια*.

στ. Θέματα που αναπτύχθηκαν με βάση την ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Μετάφραση-Παρουσίαση και σχολιασμός βιβλίων και περιοδικών (ενδεικτικές αναφορές).

1. Βιτουλαδίτου Μιχαήλα (επί πτυχίω, Ιστ.-Αρχ., 1991-92), *Παρουσίαση και σχολιασμός του βιβλίου Brides in Vogue, Since 1910* (Εκδ. Thames and Hudson, London 1984).
2. Μήτσιου Κατερίνα (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Η θεματογραφία του περιοδικού "Costume"*.
3. Βλαχοδήμου Άννα (επί πτυχίω, Ιστ.-Αρχ., 1993-94), *Παρουσίαση του περιεχομένου του βιβλίου της Eugénie Lemoine-Luccioni, La robe. Essai psychanalytique sur le vêtement* (Editions du Seuil, Paris 1983).
4. Γκούβα Βασιλική (Ε' εξ., Π.Τ. Δ. Ε., 1994-95), *Τα ρούχα των γυναικών στην Αγγλία του Β' Παγκοσμίου πολέμου: Παρουσίαση του βιβλίου της Maggie Wood, We wore what we 'd got. Women's Clothes in World War II* (Εκδ. Warwickshire Books, Exeter 1989).
5. Μπόπη Δήμητρα (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1997-98), *Μετάφραση και παρουσίαση του βιβλίου του James Laver, A Concise History of Costume* (εκδ. Thames and Hudson, London 1969).
6. Κατερίνη Έλενα, (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Η αρχαία ελληνική ενδυμασία όπως τη μελέτησε η Margarethe Bieber. Παρουσίαση του βιβλίου της Griechische Kleidung.* (εκδ. Verlag von Walter de Gruyter and Co., Berlin και Leipzig 1928 και Berlin και New York 1977).
7. Παπαδημητρίου Δομνίκη (Ζ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Παρουσίαση και σχολιασμός του περιεχομένου του βιβλίου του Ted Polhemus, Streetstyle* (Εκδ. Thames and Hudson, London 1995).
8. Παπαγελοπούλου Λαμπρινή (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Με σημαία την ηθική: Τα "πρέπει" και τα "όχι" της ενδυματολογικής συμπεριφοράς από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα. Παρουσίαση και σχολιασμός του βιβλίου της της Aileen Ribeiro, Dress and Morality* (Εκδ. Batsford, London 1986).
9. Παπαδημητρίου Δομνίκη (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Η φροντίδα και συντήρηση των υφασμάτων: Παρουσίαση και σχολιασμός του περιεχομένου του βιβλίου των Karen Finch και Greta Putnam, The Care and preservation of textiles* (εκδ. Batsford, London 1991).
10. Στρατιώτου Ευγενία (Ε' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1999-2000), *Μετάφραση-Παρου-*

σίαση του βιβλίου της Alice Mackrell, Paul Poinet (Εκδ. Batsford, London 1990).

Συνθετικές εργασίες

1. Βενέτης Γεώργιος (Ζ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Η εξέλιξη του περσικού ενδυμασίας κατά την προϊσλαμική περίοδο.*
2. Ντίνα Κωνσταντίνα (Υ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Το λευκό νυφικό φόρεμα: το φορτισμένο "σημείο" μιας μεγάλης διαβιτήριας μέρας.*
3. Πολυχρονόπουλος Βασίλης (Η' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Γνωρίζοντας τα λαϊκά κοστούμια σε όλο τον κόσμο: Αμερική, Ωκεανία, Ανατολική Ασία.*
4. Παναγιωτίδου Ιοκάστη (επί πτυχίω, Ιστ.-Αρχ., 1998-99), *Οι παραδοσιακές ενδυμασίες των Βαλκανίων: Εικόνες από τη Ρουμανία.*
5. Βαρτελάτου Πατρούλα (ΣΤ' εξ., Ιστ.-Αρχ., 1999-2000), *Τα "Bloomers". Η ενδυματολογική πρόταση της Amelia Bloomer στην Αμερική του 19ου αι.*